

Vývojový vzťah fonematického povedomia a znalosti písmen (posudok habilitačnej práce)

Autorka habilitačnej práce: PhDr. Gabriela Seidlová Málková, PhD.

Oponentka: prof. PaedDr. Jana Kesselová, CSc.

Habilitačná práca G. Seidlovej Málkovej je výsledkom systematického trojročného longitudinálneho výskumu, avšak autorka sa výskumu ranej gramotnosti, vzťahu medzi fonologickým uvedomovaním a schopnosťou čítať a písať, vývinu jazykových schopností detí predškolského veku, vývinu ich kognitívnych schopností v širších socio-kultúrnych súvislostiach, ale aj implementácii výsledkov základného výskumu do praxe v podobe diagnostických nástrojov a vo forme intervenčných programov na rozvoj počiatočného čítania a písania venuje kontinuálne: počnúc doktorandským štúdiom, cez riešenie grantových projektov až po aktuálnu podobu habilitačného spisu.

V širšom kontexte desaťročného výskumu od ukončenia doktorandského štúdia v odbore pedagogická psychológia vznikla habilitačná práca, ktorej špecifickým predmetom výskumu je súvzťahnosť medzi fonematickým povedomím a vývinom znalosti písmen u detí predškolského veku osvojujúcich si češtinu. Hneď v úvode chcem zdôrazniť, že predložená práca vyniká spoločenskou aktuálnosťou, výpovednou dynamikou, informačnou nasýtenosťou a vnútornou koherenciou. Tá sa prejavuje trojstrannou prepojenosťou na osi:

- a) teoretické modely vzťahu medzi fonematickým uvedomovaním a znalosťou písmen;
- b) empiricky ukotvený výskum;
- c) praktickoaplikačný rozmer výskumu, ktorý predstavuje využitie výsledkov základného výskumu pri verifikácii diagnostických nástrojov a pri verifikácii intervenčného programu.

Empiricky získané dáta opätovne predstavujú vklad do prehĺbeného porozumenia vzťahu skúmaných aspektov pregramotnostného vývinu a do precizovania teoretických modelov ich fungovania, a to z hľadiska jazyka s vysokou mierou uniformnej symbolizácie fonémy grafémou.

V jadre práce je otázka, ako sa v predškolskom veku utvára fonologicko-ortografická korešpondencia, nevyhnutná podmienka schopnosti čítať a písať, ako možno včas a spoľahlivo diagnostikovať deficity v tejto oblasti a hlavne, ako možno jazykovo-kognitívny vývin detí (v prípade, že rozvoj fonematického uvedomovania nie je prirodzeným dôsledkom narastajúcich skúseností s hovorenou rečou) zámerne stimulovať. Doterajšie poznanie je viazané predovšetkým na typologicky odlišné jazyky, autorka prináša poznatky získané výskumom v českom jazykovo-kultúrnom prostredí.

Spoločenská hodnota výskumu vyniká minimálne v dvoch rovinách: v orientácii na otázku, ako identifikovať deti s jazykovo-kognitívnym deficitom a ako deťom s rizikom ťažkostí v učení sa čítať (a neskôr v učení vôbec) pomôcť, a to ešte pred začiatkom školskej dochádzky. Existencia dvoch realizačných modov jazyka implikuje otázku: Čo deti, predtým

než sa začnú učiť čítať a písať, potrebujú viac: povedomie o fonémach alebo povedomie o písmenách?

Je všeobecne známe, že deti s poruchami učenia tvoria rôznorodú a rizikovú skupinu populácie, pričom ťažkosti v učení predstavujú problém s transferom aj do osobného života dieťaťa i celej rodiny. Cenné je to, že autorka hľadá korene problémov v (ne)schopnosti čítať skôr, než sa v škole pri učení sa z textu u dieťaťa naplno rozvinú. Zacieluje sa na obdobie 4,5 – 5 rokov, keď vzniká možnosť stimulovať deficitné jazykovo-kognitívne schopnosti prostredníctvom intervečných programov ešte predtým, než sa stanú bariérou v učení sa. Hodnota výskumu spočíva v tom, že autorka najprv hľadá príčiny ťažkostí spätých s utváraním korešpondencie medzi zvukovými a písanými segmentmi jazyka, dôsledne sa opiera o výsledky empirického výskumu i doterajšie poznatky v literatúre. Hlboké porozumenie vývinovej dynamiky fonematického povedomia a znalosti písmen a výsledky intervenčných štúdií sú derivačnou bázou, z ktorej vyrastajú stimulačné metódy, použiteľné v rámci pregramotnostnej prípravy detí.

Poznávacia hodnota výskumu je viacrozmerná a predstavuje:

a) vklad autorky do poznania typických výkonových parametrov detí medzi 4. a 5. rokom v oblasti pregramotnosti. Výskum ukazuje, že pre časť detí je schopnosť vedome manipulovať so zvukovými segmentmi dôsledkom narastajúcich skúseností s hovorenou rečou, avšak pre tretinu detí zo skúmanej vzorky medzi 4. a 5. rokom je izolácia a rozpoznávanie hlások (náplň fonematického povedomia) nevládnuteľou úlohou.

b) zhodnotenie diagnostických nástrojov na odhalenie jazykovo-kognitívnych deficitov (test fonematického uvedomovania, test znalosti písmen podľa autorky preukazujú výborné psychometrické vlastnosti, pri teste počiatočného čítania zisťuje síce nižší psychometrický potenciál, avšak test sa stále pokladá za vhodný diagnostický nástroj).

c) analýza prínosov (účinku) tréningového programu, a to nielen vzhľadom na použitú stimulačnú metódu, ale aj vzhľadom na udržateľnosť efektov tréningu v čase a vzhľadom na transfer jednej schopnosti na druhú (fonematické uvedomovania a znalosť písmen). Závety sa formulujú citlivo, nezjednodušene, z perspektívy vybraného ukazovateľa, s ohľadom na komplexnosť spolupôsobiacich činiteľov a nemožnosť uskutočniť tzv. písmenkový tréning v „čistej“ podobe, tj. abstrahovať počas neho od zvukovej stránky reči (naopak, podporovať fonematické uvedomovanie bez znalosti písmen možné je).

d) teoretický prínos do diskusie o modeloch vzťahu medzi fonematickým uvedomovaním a povedomím o písmenách, ktorým sa rozširuje poznanie vzťahu medzi oboma schopnosťami v typologicky odlišnom jazyku, než je jazyk, na báze ktorého boli modely v zahraničnej literatúre skonštruované. Prínosom je i formulovanie ďalších otázok, vyplývajúcich z doterajšieho výskumu; výberovo: prečo sú niektoré deti rezistentné voči intervenčnému programu a aj napriek tomu, že sa na ňom preukázateľne zúčastňovali, merateľný posun v schopnosti vedome rozoznávať zvukové segmenty alebo izolovať začiatočnú/koncovú hlásku u nich nenastal.

Oceniť treba i premyslenú realizačnú časť výskumu počas riadneho chodu predškolských zariadení. Výskum je zasadený do každodenného života predškolských zariadení so všetkými vplyvmi, ktoré bežný život prináša a ktoré počas výskumu treba

eliminovať (alebo aspoň minimalizovať) tak, aby sa nepremietli do dôveryhodnosti výsledkov. Súčasťou habilitačnej práce je presný opis podmienok, priebehu výskumu, tvorba vzorky, diagnostika pred začiatkom výskumu, v priebehu, krátko po ňom, ale aj diagnostika efektov s časovým odstupom 2 rokov a 8 mesiacov, čo je zvlášť náročné na vyhľadávanie detí, ktoré boli súčasťou pôvodnej vzorky výskumu, ale i cenné z hľadiska poznatkov o efekte tréningu v čase.

Výskum navodzuje viaceré otázky na ďalšie domýšľanie súvislostí.

1. Fonematické povedomie sa v práci hodnotí ako súčasť kontinua fonologického vývinu vôbec. Práca prináša obraz o schopnostiach detí osvojujúcich si češtinu izolovať a rozoznávať hlásky. Vystáva otázka, aký je vzťah medzi opísanou schopnosťou a celkovým fonologickým vývinom detí v skúmanom období medzi 4. a 5. rokom v češtine?

2. Z viacerých dát vyplýva špecifická úloha slabiky vo fonologickom vývine detí (deti lepšie zvládli úlohy na segmentáciu slabiky než na izoláciu hlásky). Aj v jazykovom vedomí negramotných dospelých, ako sa odkazuje v práci, sú zdokumentované celkovo vyššie výkony v úlohách zameraných na identifikáciu slabiky než na identifikáciu hlások. Taktiež v modeli fonologického povedomia sa členenie slova na slabiky uvádza vo východiskovej pozícii celého modelu. V čom autorka vidí príčinu rozdielnych výsledkov v úlohách, týkajúcich sa slabiky a segmentácie nižších zvukových segmentov?

3. Na testovanie schopnosti izolovať fonému v iniciálnej pozícii slova sa vo výskume použila sada 25 foném češtiny. Podľa akých kritérií sa fonémové položky do vzorky vybrali?

4. V práci je korektné, že autorka výsledky uvádza komplexne, nielen výberovo tie, ktoré podporujú očakávanie lepšieho výsledku u detí po niektorej podobe tréningového programu. Súčasťou výsledkov sú i dáta, vypovedajúce na jednej strane o tom, že časť detí na intervenčný program nereaguje zlepšením výkonov v testoch fonematického uvedomovania, na druhej strane sa štatisticky významný nárast výkonov medzi jednotlivými nadväzujúcimi fázami sledovania konštatuje aj u detí, ktoré intervenčným programom neprešli (s. 94). Ako možno tieto výsledky vysvetliť a čo znamenajú pre diagnostické nástroje a intervenčné programy?

5. Zhodnotenie výsledkov tréningových programov preukazuje vplyv na fonematické uvedomovanie (FU) a znalosť písmen, avšak vplyv tréningových programov na rozvoj počiatočného čítania a písania (ktoré je cieľovou hodnotou) nemožno potvrdiť jednoznačne. V práci sa konštatuje, že čítanie zostáva, a to aj v jeho elementárnej podobe, pre deti skúmaných skupín príliš náročnou aktivitou. Čo možno pokladať za medzistupeň medzi pokrokom vo fonematickom uvedomovaní a znalosťou písmen na jednej strane a zlepšením výkonov v elementárnom čítaní na strane druhej?

6. Nie je mi jasné, ako sa hodnotí vzťah reciprocity FU a znalosti písmen a či sa niektorý z modelov uvedených v teoretickej časti potvrdzuje úplne alebo v modifikovanej podobe. (Explicitne sa odmieta model, podľa ktorého sa fonematické povedomie chápe ako dôsledok znalosti písmen.)

Na jednej strane sa konštatuje nárast výkonov v teste FU v skupine s tréningom písmen (s. 91). Na str. 106 sa uvádza, že s istotou možno povedať, že v skupine s tréningom

znalosti písmen dochádza k najvýraznejším efektom tréningových aktivít na rozvoj fonematického povedomia.

Avšak neskôr (s. 115 – 116) sa tvrdí, že naprieč všetkými sledovanými skupinami platí, že len fonematické povedomie pred začiatkom intervencie pôsobí na rast fonematického povedomia po ukončení tréningových aktivít, vplyv znalosti písmen a písania písmen je nepodstatný. V celkovom závere sa už formuluje jemnejšie: zdá sa, že vývoj fonematického povedomia je sýtený výhradne vývojovo predchádzajúcou úrovňou fonematického povedomia (s. 147).

Záver.

Habilitačný spis *Vývojový vzťah fonematického povedomia a znalosti písmen* PhDr. Gabriely Seidlovej Málkovej, PhD., odporúčam prijať na habilitačné konanie a po úspešnej obhajobe odporúčam Gabrielu Seidlovú Málkovú vymenovať za docentku v odbore *pedagogická psychológia*.

Prešov 5. 12. 2017

Prof. PaedDr. Jana Kesselová, CSc.